

4. Колесса Ф. Шкільний співаник: з педагогічної спадщини композитора / Ф. Колесса. – 2-е вид. – К. : Музична Україна, 1993. – 224 с.
5. Коротя-Ковальська В. Український музично-пісенний фольклор та народно-обрядова традиція в українознавстві / Валентина Коротя-Ковальська // Українознавство № 2. – К., 2006. – С. 220–226.
6. Львівське державне музичне училище імені Станіслава Людкевича. Сторінки історії / [ред.-упор. Н. Пузанкова]. – Львів : ТеРус, 2009. – 216 с.
7. Майчик Т. Передмова / Тарас Майчик // І. Майчик. Хорові твори. – К. : Музична Україна, 1997. – С. 3–8.

УДК 398.82

Х. С. ЗАЙЧЕНКО

САПФІЧНА СТРОФА В АПОКРИФІЧНИХ КОЛЯДКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті зроблено спробу проаналізувати сапфічну строфу та її модифікації, які зустрічаються в апокрифічних колядках Західного Поділля. Звернено увагу на використання цієї строфічної структури у процесі становлення середньовічного церковного музичного жанру – апокрифічних колядок – і впливу на їхнє створення традиційного народного віршування.

Ключові слова: сапфічна строфа, апокрифічні колядки, Західне Поділля, ритмічна форма вірша, складочислова модель.

К. С. ЗАЙЧЕНКО

САПФИЧЕСКАЯ СТРОФА В АПОКРИФИЧЕСКИХ КОЛЯДКАХ ЗАПАДНОГО ПОДОЛЬЯ

В статье сделана попытка проанализировать сапфическую строфу и ее модификации, которые встречаются в апокрифических колядках Западного Подолья. Обращено внимание на использование этой строфической структуры в процессе становления средневекового церковного музыкального жанра – апокрифических колядок – и влияния на их создание традиционного народного стихосложения.

Ключевые слова: сапфическая строфа, апокрифические колядки, Западное Подолье, ритмичная форма стихотворения, складочисловая модель.

K. S. ZAICHENKO

THE SAPPHIC STANZA IN THE APOCRYPHAL CAROLS OF WESTERN PODILLYA

In the article the sapphic stanza and its modifications occurring in the apocryphal carols are analyzed. Special attention is paid to the usage of the given strophical structure in the process of the development of the medieval church musical genre – the apocryphal carols and the impact of the traditional national versification on their development.

Key words: the sapphic stanza, the apocryphal carols, Western Podillya, the rhythmic verse, syllabic numerical model.

Останнім часом в українському етномузикознавстві все більший інтерес у вчених викликають питання, пов'язані з теоретичним осмисленням традиційної народної пісенної творчості. Це насамперед спричинено тим, що до недавнього часу такого роду питання вважалися недоступними початкуючому дослідникові-етномузикознавцеві, оскільки ще не було вироблено методики їхнього аналізу, а досвідчених науковців такого роду осмислення фольклору було доволі мало не лише в Україні, а й поза її межами. Зазвичай це було пов'язано із відсутністю підготовки фахівців такого спрямування.

У період утворення держави Україна у вищих навчальних музичних закладах (консерваторіях, а пізніше – академіях) утворилися кафедри музичної фольклористики, які почали готувати фахівців-етномузикознавців. Тому теоретична проблематика у традиційній народній музиці стала на часі й почала заглиблюватися в її суть. До таких передусім належить осмислення ритмічної будови народних пісень, зокрема апокрифічних колядок.

До питань дослідження ритмічних форм пісенного фольклору (у тому числі й зимового) зверталися українські вчені ще в другій половині XIX століття. Вперше на пісенну строфіку звернув увагу видатний український мовознавець-лінгвіст О. Потєбня в праці «О некоторых символах у славян» [9]. Тут він вказав на найбільш поширені ритмічні форми, які трапляються не лише в українському фольклорі, але й у слов'янському (словенському, хорватському, моравському, болгарському). На становлення народнопісенної ритміки звертали увагу й інші українські вчені: Ф. Колесса [6], В. Гошовський [1], С. Грица [2], А. Іваницький [5], О. Смоляк [11], але їхня увага була зосереджена на ритміці народнопісенних жанрів в цілому (крім С. Грици та О. Смоляка), не заглиблюючись у цю проблему безпосередньо.

Мета статті – проаналізувати в апокрифічних колядках Західного Поділля сапфічну строфу та її модифікації, враховуючи впливи на неї ритміки традиційного народного віршування, зокрема в календарно-обрядовому фольклорі.

Серед поетичних форм апокрифічних колядок Західного Поділля трапляється й сапфічна строфа¹. В українському віршуванні особливо під впливом місцевих версифікаційних традицій вона втратила первісні (старогрецькі) складочислові кліше й витворила свої (місцеві) структурні матриці, залишаючи при цьому більш-менш стійкий каркас. Найчастіше він представлений п'ятивіршовою строфою, у якій перший і другий вірші – семискладові, другий і третій – восьмискладові, а п'ятий – адоній – відтворений трискладовим (рідше чотири- або п'ятискладовим) односегментним віршем. Прикладом такого сапфічного структурування можуть послужити апокрифічні колядки «В Вифлеємі новина», «Горить вогонь в даліні», «Ангел Божий із небес» та ін.

У колядці «В Вифлеємі новина», яка побутує до сьогодні майже в усіх селах Західного Поділля, другий вірш восьмискладовий. Це свого роду розширена модифікація старогрецької (а то й середньовічної (української) сапфічної строфи, що є п'ятивіршовою замість чотиривіршової (до речі, у строфі цієї колядки другий, третій і четвертий вірші восьмискладові). І лише останній – адоній – трискладовий, що також в складочисловому відношенні є меншим від старогрецького на дві мори:

В Вифлеємі новина,	7
Породила Діва Сина	4+4
Породила в благодати	4+4
Непорочна Діва Мати	4+4
Марія.	3

¹ Сапфічна строфа, за свідченням українського вченого-літературознавця В. Маслюка [8], була доволі поширеною на Україні в XVII – першій половині XVIII століття¹. Її формування приписується грецькій поетесі Сапфо (перша половина VI століття до н.е.), звідси й походить її назва. Серед поетів одним із перших, хто пробував увести цю строфу в українську поезію, був М. Довгалецький [4]. Він пояснював її структуру і звернув увагу на її панегіричний характер. За М. Довгалецьким, сапфічна строфа складається із чотирьох віршів, з яких останній є укороченим удвічі. Прикладом сапфічної строфи є панегірик, написаний друкарем Києво-Печерської лаври в честь посвячення Петра Могили в митрополичий сан:

Преч з роксоланских, смутки, уступуйте
 Границ, ламентл̄ сердца не турбуйте:
 Юж ест веселье, ах досыт стогнаня
 Преч нареканя¹ [12, с. 1].

У цілому ця структурна матриця творить свого роду мікросапфічну модель. Адже кожен її вірш, що є значно меншим за обсягом від старогрецького, більшою мірою наближений до традиційного народного складочислення, зазвичай обрядового, у якому переважають вузькооб'ємні вірші.

Аналогічна до попередньої сапфічна модель властива й колядці «Горить вогонь в даліні», записаній у с. Городище Козівського району Тернопільської області від Кривокульського Б. І., 1931 р. н. Різнить їх лише одна складонота в другому вірші (замість восьмискладника присутній семискладник) та ритмічна форма адонія, що є чотирискладовим замість трискладового в попередній колядці:

Горить вогонь в даліні,	7
Біля нього пастирі.	7
Сидять собі та й не знають,	4+4
Що велику радість мають	4+4
В різдвяну ніч.	4

Такого роду складочислові відхилення в окремих віршах строфи вказують на її варіабельний характер у процесі народного виконання й варіативний спосіб мислення самого виконавця.

Аналогічна мікросапфічна строфа властива й місцевій апокрифічній колядці «Ангел Божий із небес». Різнить її від попередніх складочислова будова третього, четвертого й п'ятого віршів: третій і четвертий – десятискладові, а п'ятий – п'ятискладовий:

Ангел Божий із небес	7
Радість нам звіщає днесь,	7
Що в Вифлеємі Бог воплотився,	5+5
Там у вертепі він появилися	5+5
Бідним пастирям.	5

Власне такого роду ритмічна конфігурація строфи зближує її із традиційною народною колядковою формою 5+5, тобто є її модусним відголоском.

Розмиту ритмічну форму сапфічної строфи мають і варіанти апокрифічної колядки «Радість нам ся являє», що до сьогодні активно побутують у багатьох селах Західному Поділлі:

Радість нам ся являє,	7
Діва Сина рождає.	7
Небеса, небеса, небеса славлять.	6+5
Ангели ся удивляють,	4+4
пастиріє поклін дають	4+4
Народженому.	5

Перший і другий вірші у цій строфі представлені семискладником, третій – одинадцятискладником (власне сапфічним), четвертий і п'ятий – восьмискладником і шостий – адоній – п'ятискладником. Як бачимо, у цій колядці сапфічна строфа розширена до шестивіршової структури. Розширені ритмічні форми часто трапляються у тих колядках, у яких власне строфа і приспів творять одну цілість (в аналізованій колядці приспів розпочинається із третього вірша).

Мікросапфічна строфа властива й давній апокрифічній колядці «Бог предвічний народився». Її строфа складається із чотирьох віршів, перший з яких – восьмискладовий 4+4, другий і третій – шестискладовий 3+3, а четвертий – адоній – п'ятискладовий:

Бог предвічний народився.	4+4
Прийшов днесь із небес,	3+3
Щоб спасти люд свій весь	3+3
І утішив вся.	5

У цілому складочислова формула строфи є мікромоделлю сапфічної, оскільки творить чотири вірші гетероритмічної будови, останній з яких – адоній – за ритмічною будовою відповідає сапфічному.

Зауважимо, що колядка «Бог предвічний народився» є візиткою Різдвяних свят, своєрідним різдвяним символом-знаком. Треба зазначити, що ця колядка належить до усно-

писемної творчості давнішої верстви. Вперше вона була опублікована в Почаївському «Богогласнику», який вийшов друком у 1791 році й репрезентував цей жанр як кантовий. Варіант цієї колядки з аналогічною складочисловою будовою був опублікований і в Жовківській збірці «Коляди або пісні з нотами на Різдво Христове», що був виданий у 1926 році в м. Жовкві що на Львівщині. Аналогічні варіанти коляди «Бог предвічний народився» активно побутують у Західному Поділлі і сьогодні. Її має в своєму репертуарі чи не кожна сільська та міська родина. Підтвердженням цього є значна кількість (57) її варіантів, які зафіксовані в друкованих і рукописних джерелах із західноподільського району.

В апокрифічних колядках Західного Поділля трапляються сапфічні строфи, які одночасно охоплюють як строфу, так і приспів. Власне, прикладом такого структурного поєднання є варіанти колядки «В Вифлеємі днесь Марія Пречиста», що записані в с. Курівці Зборівського району Тернопільської області та в м. Ходорів Жидачівського району Львівської області. У перших двох віршах збережено первісну (старогрецьку) ритміку сапфічної строфи – одинадцятискладник, яка у третьому вірші розширюється до чотирнадцятискладника. Зауважимо, що словесна матриця повторюється двічі, підкреслюючи важливість смислового наповнення, й завершується шестискладовим адонієм. До речі, третій вірш із адонієм творять структуру приспіву у цій колядці. Такого роду формування властиве й іншим західноподільським колядкам:

В Вифлеємі днесь Марія Пречиста	4+4+3
Породила у вертепі нам Христа.	4+4+3
Слава во вишних Богу 2	7+7
І мир всім на землі.	6

Зауважимо, що ця колядка є поширеною в співочому середовищі Західного Поділля й активно виконується місцевими колядниками. Її ритмічну основу творять чотири вірші, перший і другий з яких одинадцятискладовий, але з іншою ритмічною організацією. Якщо старогрецький або середньовічний український одинадцятискладник ділиться лише на два сегменти із формою 5+6, то колядковий – трисегментний із ритмічною будовою вірша 4+4+3. Зазначимо, що остання ритмічна форма часто вживається в традиційному українському фольклорі, зокрема в шедрівках, веснянках, купальських, обжинкових, весільних піснях та ін.

У Західному Поділлі, зокрема в с. Жизномир Бучацького району Тернопільської області, до сьогодні побутує колядка «Ликующе возиграймо днесь», що зберігає модифіковані риси сапфічної строфи:

Ликующе возиграймо днесь,	4+5
Явилась нам благодать з небес.	4+5
Христос нам родився з Марії,	3+6
Непорочной і чистой Лелії	4+6
Во мирі для нас. 2	5

Сапфічна строфа цієї колядки має п'ять віршів, з яких перші три є дев'ятискладовими, четвертий – десятискладовим, а п'ятий – адоній – п'ятискладовим. Такого роду ритмічне укорочення на одну-дві складоноти – ознака національних особливостей у сапфічному віршуванні, яке в ритмічному відношенні є варіабельним й асиметричним на сегментному рівні.

Майже у первісній (старогрецькій) формі сапфічна строфа постала в апокрифічній колядці «На Рождество Христа ангел прилетів». Тут у перших двох віршах присутній одинадцятискладник. І лише третій вірш розширений до дванадцятискладника. Власне такого роду розширення третього вірша – типове явище в українському віршуванні, що таким чином вносить український версифікаційний елемент й адаптує сапфічну складочислову будову в традиційну площину. Також і адоній представлений у розширеній формі – семискладником (замість п'ятискладника в старогрецькій сапфічній строфі). Така ритмічна будова сапфічної строфи має, найімовірніше, впливає з місцевих (традиційних) реалій:

На Рождество Христа ангел прилетів.	6+5
Він легів по небу, людям пісню пів.	6+5
Ви, люди, ликуйте та й днесь торжествуйте	6+6
В день Христового Різдва.	7

Зауважимо, що варіанти цієї колядки записані в селах Уритва, Денисів, Великий Ходачків Козівського, Заруддя Збарзького, Курівці Зборівського районів Тернопільської області від місцевих жителів. Це вказує на популярність даної колядки серед західноподільських жителів.

Сапфічна строфа покладена в основу апокрифічної колядки «Що то за предиво, в світі новина», яку також можна зустріти в активному співочому репертуарі місцевих колядників. Зокрема, вона побутує в м. Ходорові Жидачівського району Львівської області та в селах Лозова Тернопільського, Снігурівка Лановецького районів Тернопільської області:

Що то за предиво, в світі новина,	6+5
Що Марія Мати Сина родила.	6+5
А як вона породила,	4+4
тоді вона говорила:	4+4
Йсусе, Сину мій.	5

Як показує цей приклад, в апокрифічних колядках найчастіше трапляється стародавня ритмічна форма сапфічної строфи переважно у перших двох віршах (маємо на увазі одинадцятискладник). Два чи три наступні вірші – це витвір традиційного (найімовірніше, народного) віршування. Тут показово мобільним є третій вірш, який завдяки внутрішньому римуванню творить два окремі вірші, що зазвичай є коротшими від попередніх, й таким чином розширює строфу із чотирирядкової в п'ятирядкову. Останній (адоній) у цій колядці є п'ятискладовим.

В апокрифічній колядці «В Вифлеємі тайна сталась превелика», записаній у м. Скалат Підволочиського району Тернопільської області, сапфічна строфа представлена дванадцятискладовими трьома віршами і семискладовим адонієм.

В Вифлеємі тайна сталась превелика,	6+6
Бо там народився предвісний Владика.	6+6
Хвалу Богу даймо, весело співаймо:	6+6
Слава во вишних Богу.	7

Це дає підставу стверджувати, що в українських колядках переважає кратність у складочисловій будові над некратністю. До речі, кратні норми у сегментній будові переважають і в інших обрядових і необрядових піснях.

Силабомелодичний ритм цієї колядки також демонструє спорідненість із традиційним колядковим – , що також орієнтує репрезентанта цього жанру в традиційну народну формульність.

Подібну форму сапфічної строфи можна побачити в колядці «Господь Бог предвічний нині нам явився», записаній у м. Ходорові Жидачівського району Львівської області:

Господь Бог предвічний нині нам явився,	6+6
З непорочної Діви в яслах воплотився.	6+6
Хори ангельські співають,	4+4
Народженого вітають:	4+4
Слава во вишних Богу.	7

Різниця їх лише третій вірш, який у цій строфі розширився і став дворядковим, набувши ознак двосегментного восьмискладника. Така ритмічна трансформація впливає на видозміну композиційного розгортання, яка має елементи тричастинності – зачину, ходу й кінцівки.

Структуру сапфічної строфи представляють й варіанти апокрифічної колядки «Вселенная веселися», що записані в селах Іванівка Тербовлянського та Новий Нижбірок Гусятинського районів Тернопільської області. Тут сапфічна строфа виступає в доволі наближеному до її першоджерела варіанті. У ній є п'ять віршів, з яких перші чотири – восьмискладові, а п'ятий – адоній – шестискладовий. Якщо говорити в цілому, то у варіантах цієї колядки відчувається лише примарність сапфічної строфи, хоча в структурному відношенні вони аналогічні:

Вселенная веселися,	4+4
Бог од Діви народився.	4+4

Во вертепі со бидляти	4+4
Которому поклін дати.	4+4
Царіє (2) приходять.	6

Таку ж саму складочислову будову строфи має й апокрифічна колядка «Веселіться нині, люди», записана в с. Городище Козівського району Тернопільської області.

Веселіться нині, люди,	4+4
Хай на землі радість буде.	4+4
Веселая нам новина,	4+4
Породила Діва Сина	4+4
Марія (3).	3

Різняться дві вищезазначені колядки лише ритмічною формою адонія, який у першій строфі є шестискладовим, а в другій – трискладовим, хоча на силабомелодичному рівні вони творять дев'ятискладник.

У с. Плебанівка Тербовлянського району Тернопільської області зроблено запис апокрифічної колядки «Днесь прийдіте, увидіте Христа Бога свого», яку виконала Шкугра М. М. У ній сапфічна строфа представлена п'ятьма віршами широкооб'ємної складочислової будови. Перші два вірші репрезентують п'ятнадцятискладник, третій і четвертий – восьмискладник, а п'ятий – адоній – семискладник:

Днесь прийдіте, увидіте Христа Бога свого	4+4+7
Облачити, прославити миром Сина свого.	4+4+7
В подлой шопі народжений	4+4
І во яслах положений	4+4
Правдивий Бог од світа.	7

Така широта амплітуди перших двох віршів, без сумніву, позначена впливами народного віршування, зокрема наслідуваного з соціально-побутових жанрів, які переважно наповнені об'ємними ритмічними формами¹. Завдяки цьому вони мають прославний (панегіричний) характер.

П'ятивіршова модифікація сапфічної строфи присутня й у варіантах апокрифічної колядки «Розвеселімся всі разом нині», записаних у селах Тютьків Тербовлянського, Петриків Тернопільського, Гукалівці Зборівського районів Тернопільської області. Її структуру творять перші три десятискладові вірші і четвертий – восьмискладовий з несиметричними двома сегментами:

Розвеселімся всі разом нині.	5+5
Христос родився в бідній ясині,	5+5
Посліднім віком став чоловіком.	5+5
Всі утішайтесь на землі.	5+3

У складочисловій будові цієї строфи відчутний вплив традиційного народного колядкового віршування. Адже апокрифічні колядки завдяки входженню у фольклорне середовище поступово витісняли їхні попередні традиційні народні аналоги (колядки язичницького змісту) й таким чином були позначені їхніми мелосними ознаками.

Цікавий варіант складочислової будови сапфічної строфи представляє колядка «Що за радість для нас всіх настала». Тут кожен вірш на одну-дві складоноти відходить від первісної сапфічної моделі. Зокрема, перші два вірші – десятискладові, третій – дванадцятискладовий, а четвертий – адоній – трискладовий:

Що за радість для нас всіх настала,	4+6
Яка досі в світі не бувала.	4+6
Свят Бог народиася, людям об'явився	6+6
На землі.	3
Це творить ще одну версію сапфічної строфи.	

¹ Про широкооб'ємність віршів і строф у соціально-побутових піснях зазначають українські етномузикознаці Ф. Колесса [7, с. 23], С. Грица [3, с. 124], А. Іваницький [5, с. 186], О. Смоляк [10, с. 30] та ін.

Поширеною ритмічною формою сапфічної строфи є наступна складочислова модель: десятискладник – у першому вірші, восьмискладник – у другому і третьому і нецезурований семискладник – у четвертому (адонію):

Спи, Ісусе, спи, спатоньки ходи.	5+5
Я тебе му колихати,	4+4
Тихесенько промовляти.	4+4
Люлі, серденько, люлі.	7

До речі, ця колядка поширена в співочому середовищі Західного Поділля. Її й сьогодні виконують у селах Великий Ходачків Козівського, Курівці Зборівського, Петриків, Драганівка Тернопільського, м. Скалат Підволочиського районів Тернопільської області. У ній переважають типові ритмічні форми традиційних народних колядок і щедрівок.

Отже, старогрецький сапфічний аналог дає підстави стверджувати, що одинадцятискладовий вірш малопоширений у сучасній українській поетичній версифікації, хоча в середньовіччі він використовувався в панегіричній поезії і був одним із зразків поетичної форми. Автори апокрифічних колядок частіше вживали симетричні форми у віршуванні – восьмискладник (4+4), десятискладник (5+5), дванадцятискладник (6+6), чотирнадцятискладник (7+7), що таким чином наближало їхні поетичні форми до місцевої традиційної народної версифікації, ніж до книжної латинської. Крім цього, старогрецька сапфічна строфа в українській версії частіше була представлена п'ятирядковою чи навіть шестирядковою моделлю, ніж чотирирядковою. У такому разі сама композиційна основа строфи набирала рис тричастинності, що впливало на довершеність самої структури.

Застосування сапфічної строфи в апокрифічних колядках Західного Поділля (як і в ширшому українському просторі) в майбутньому потребує більш глибоких аналітичних підходів й уваги ширшого кола аналітиків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гошовский В. У истоков народной музыки славян. Очерки по музыкальному славяноведению / Владимир Гошовский. – М. : Сов. композитор, 1971. – 303 с.
2. Грица С. Й. Мелос української народної епіки / С. Й. Грица. – К. : Наук. думка, 1979. – 246 с.
3. Грица Софія. Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор. Нариси / Софія Грица. – Київ–Тернопіль : Астон, 2007. – 152 с.
4. Довгалевський М. Поетика (Сад поетичний) / М. Довгалевський / [пер. В. П. Маслюка]. – К. : Мистецтво, 1973. – 436 с.
5. Іваницький А. Українська народна музична творчість : Навч. посібник / А. Іваницький. – К. : Муз. Україна, 1990. – 336 с. : нот.
6. Колесса Ф. Ритміка українських народних пісень / Філарет Колесса // Ф. М. Колесса. Музикознавчі праці / [підгот. до друку С. Й. Грица]. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 21–233.
7. Колесса Філарет. Усна словесність / Філарет Колесса / [підгот. до друку Б. Луканюк, О. Смоляк]. – Тернопіль : Підручники та посібники, 1996. – 40 с.
8. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К. : Наук. думка, 1983. – 236 с.
9. Потєбня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. Потєбня. – Харьков : В универс. типографии, 1860. – 155 с.
10. Смоляк Олег. Музичний фольклор Тернопільщини. Підручник-хрестоматія / Олег Смоляк. – Тернопіль : Вид-во «Астон», 2011. – 140 с.
11. Смоляк О. Ритмічна форма 4+4 у гаївках Західного Поділля / Олег Смоляк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство. – №1(4). – 2000. – С. 123–128.
12. Студинський К. Панегірик «Εὐφώνια веселобрмячая», посвячении Петрови Могилі в р. 1633 / Кирило Студинський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів : Вид-во НТШ, 1895. – Т. 8. – С. 1–12.